

Sait Polat

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı

Dr., Ministry of Education

Adıyaman/Turkey

saitpolat0202@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1852-7129

Makale Bilgileri

Makale Türü: Research Article

Geliş Tarihi: 18.10.2021

Kabul Tarihi: 16.11.2021

Yayın Tarihi: 15.12.2021

Yayın Sezonu: Aralık/December 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Tanrı'nın Aşkınılığı Ve İçkinliğı Bağlamında İnsanın Hürriyeti Problemi

Öz

Bu makalemizde, İnsanın hürriyeti problemini Tanrı'nın aşkınılığı ve içkinliğı bağlamında ele alarak insanın özgür olup olamayacağını felsefi bir perspektifle değerlendirmelerde bulunarak tutarlı bir şekilde irdelemeyi ve tartışmayı hedeflemekteyiz. İnsanın özgürlüğü bağlamında düşünce tarihine baktığımızda, Tanrı'nın aşkınılığı ve içkinliğıyle ilintili olarak tartışılan insan hürriyeti, klasik teizm ile açık teizmin sözü edilen konu hakkındaki temel düşünceleri ve tartışmaları çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmamızın esas amacı geleneksel ve açık teizm perspektifinden bakarak Tanrı'nın ezeliiliğı ile insan hürriyetinin bir arada olup olamayacağı problemini sorgulamaktır. Antik dönemden bu yana filozofları, teologları büyüleyen ve hayrette düşüren bu problemin çözüme kavuşturulması noktasında düşünürlerin kendi aralarında çok büyük tartışmalar yaptığı görülmektedir. Açık teizm taraftarları zaman açısından Tanrı'nın içkin olduğunu iddia ederken klasik teizm taraftarları ise aşkın olduğunu ileri sürmüşlerdir. Geleneksel teizm, Tanrı'nın, insanın gelecekte yapacağı eylemleri hakkında önceden zaman bağlamında bir bilgiye sahip olduğunu ve insanın yaptığı eylemlerinde de özgür olduğunu iddia etmektedir. Açık teizmin bu konudaki düşüncesi ise Tanrı'nın zamana bağlı bilgisiyle insanın hürriyetinin bir arada savunulamaz görüşüne dayanır. Dolayısıyla Tanrı'nın mutlak bilgisi bu bakımdan sınırlıdır. Bundan dolayı Tanrı, zamanın içinde olmalıdır. Netice itibariyle, geleneksel yaklaşımların perspektifleriyle konuya Tanrı-âlem, Tanrı-insan ilişkisi bağlamında baktığımızda insan hürriyetini savunmanın ve konumlandırmanın ne kadar zor olduğu anlaşılmaktadır. Açık teizmin de bu hususta eleştirilerden uzak, objektif, tutarlı, rasyonel ve makul bir çözüm ortaya koyamadığı görülmektedir. Makalemiz geleneksel teizmin yaklaşımlarına karşı açık teizmin liberteryan/özgürlükçü argümanlarını dikkate alarak insanın hürriyetini konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aşkınılık, İçkinlik, İnsan Hürriyeti, Klasik Teizm, Açık Teizm

The Problem Of Man's Liberty In The Context Of God's Transception And Impression

Abstract

In this article, we aim to examine and discuss the problem of human freedom in the context of God's transcendence and immanence, by making evaluations with a philosophical perspective, whether human beings can be free or not. When we look at the history of thought in the context of human freedom, the basic ideas and discussions of human freedom, classical theism and open theism, which are discussed in relation to the transcendence and immanence of God, are important for our study. The main purpose of this study is to question the problem of whether God's eternity and human freedom can coexist, from the perspective of traditional and open theism. It is seen that thinkers have great discussions among themselves about solving this problem, which has fascinated and astonished philosophers and theologians since ancient times. While the supporters of open theism claimed that God is immanent in terms of time, the supporters of classical theism claimed that he is transcendent. Traditional theism claims that God has prior knowledge of man's future actions in the context of time and is free in man's actions. Open theism, on the other hand, has the idea that the time-bound knowledge of God and the freedom of man cannot be defended together. Therefore, the absolute knowledge of God is limited in this respect. Therefore, God must be in time. As a result, when we look at the subject in the context of God-world, God-human relationship with the perspectives of traditional approaches, it is understood how difficult it is to defend and position human freedom. It is seen that open theism cannot offer an objective, consistent, rational and reasonable solution, free from criticism, in this regard. Our article deals with the freedom of man by taking into account the libertarian/libertarian arguments of open theism against the approaches of traditional theism.

Keywords: Transcendence, Immanence, Human Freedom, Classical Theism, Open Theism

Giriş

Tanrı'nın ezeli bir varlık olduğu hususunda teist düşünürler arasında genel anlamda bir görüş birliği olmasına rağmen, zamansal bağlamda ezeliğin mahiyetinin ne olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği konusunda farklı bakış açıları ortaya çıkmaktadır. Tanrı'nın zamanla olan ilişkisi bağlamında ezellik ve ebedilik meselesi, Tanrı'nın bir özelliği olmayıp, sahip olduğu bütün niteliklerin genelde "zamanla", özelde ise "âlem ve yaratılmışlarla" olan ilişkisini açıklamaktadır. İnsanın özgürlüğü ekseninde söz konusu probleme bakıldığında, Tanrı'nın zamanla olan ilişkisi noktasında filozof ve teologlar arasında iki farklı görüşün olduğu görülmektedir. Birincisi, "aşkın/zamansızlık" bakış açısı; Tanrı'nın tamamen zamanın dışında olmasıdır. Daha açık ifade etmek istersek, Tanrı'nın bizim içinde bulunduğumuz zaman mefhumundan tamamen farklı bir zamana sahip olmasıdır. Diğeri ise "içkinlik/ilahi zamansallık" yani sonsuz zaman yaklaşımı; Tanrı'nın başlangıcı ve sonu olmayan sonsuz bir zaman içinde olduğu ve zaman içinde yaratılmış varlıklarla ilişki kurması

anlayışıdır.¹ Düşünürlerin, bu ikilemi çözmeye yönelik çabalardan biri, Tanrı'nın bilgisini bir şekilde sınırlama yoluna gitmekte bulmuşlardır.

Geleneksel teizm, insanın hürriyeti meselesinde Tanrı'nın zamanın dışında olduğunu savunarak insanın hürriyetini temellendirmeye çalışırken, açık teizm ise bu konuda Tanrı'nın zamanın içinde olduğunu savunarak insanın hürriyeti meselesini temellendirme yoluna gitmektedir. Her iki yaklaşımın da kendine göre antinomileri olduğunu belirtmekte fayda görürüz. Dolayısıyla bu durum, her iki yaklaşımın da Tanrı'nın sıfatlarını, bilhassa Tanrı'nın zamanla olan ilişkisi hususunda tutarlı ve rasyonel davranmadıklarını göstermektedir.

Felsefede ve teolojide Tanrı'yla zaman arasındaki ilişkinin nasıl olacağı, bunun mahiyetinin ne olduğu sorusu/problemi diğer ilahi sıfatların anlaşılması ve insan hürriyeti hususunda önemli bir yeri vardır. Çünkü bunun temel sebebi bizzat zamanın ne olduğuyla ilgilidir. Zamanla ilgili felsefi tartışmalara Hristiyan filozof ve ilahiyatçı olan Augustinus'un (354-430) ünlü muammasını alıntılararak başlama adettendir: *Zaman nedir? Hiç kimse bana sormazsa biliyorum da, soran birine onu açıklamak istesem bilmiyorum.*² Bizler insan olarak zamanda yaşayan varlıklarız. Böyle olmasına rağmen, mesele zamanın kendisini kavramaya gelince bir paradoksa düşüyoruz. Bilincin olduğu yerde zamanın geçişinin bilinci de vardır. Immanuel Kant (1724-1804) bu durumu uzayın "dış görü formu", zamanın ise "iç görü formu" olduğunu ifade eder. Zaman kafamızın dışındaki olayları olduğu kadar içindekileri de koşullar.³ Şüphesiz ki zaman kavramının Tanrı ve insan açısından nasıl olduğu, neye delalet ettiği ve bu durumu ifade etme konusunda birtakım güçlükler söz konusudur. Bize öyle geliyor ki buradaki güçlük bir bakıma zaman bağlamında Tanrı hakkında konuşurken günlük dilden aldığımız kelimeleri kullanmamızdan kaynaklandığı görülmektedir. Zira ilahi bilginin ve insan özgürlüğünün müzakere edilmesinde farz edilen zaman kavramı ve Tanrı'nın zamanla ilişkisi bu eksende önem arz etmektedir. Tanrı'nın ezeli ve ebedi olması bakımından her yönüyle mükemmel olması gerektiği anlayışına bağlı olarak, Tanrı ister aşkın/zamanın dışında isterse içkin/içinde düşünülün, felsefi ve teolojik bakımdan ilahî sıfatların nasıl anlaşılması gerektiği noktasında farklı anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Tanrı'nın tamamen âlemin dışında yer alan aşkın bir varlık mı olduğu, yoksa âlemin her anında yer alan içkin bir varlık mı olduğu hususu, Tanrı tasavvuru ve düşüncesinin zihinlerde şekillendiren önemli bir problem olduğu görünmektedir. Yalnız konu-

¹ Richard Swinburne, *The Coherence of Theism* (Oxford: Clarendon Press, 1977), 217-224.

² Simon Blackburn, *Felsefe: Birbirimizi Anlayabilir Miyiz?*, çev. Ergün Akça (İstanbul: Versus, 2012), 130.

³ Simon Blackburn, *Felsefe: Birbirimizi Anlayabilir Miyiz?*, 133.

muz açısından bizi ilgilendiren temel husus, teistik dinlerin kabul ettiği mutlak anlamda mükemmel, ezeli-ebedi, her şeyi yaratan ve her şeyi önbilgisiyle bilen bir varlığın zamanla nasıl bir ilişki içinde olduğu hakkındaki belirsizliktir. Yani Tanrı'yla zaman arasındaki ilişki, insan ile zaman arasında olan ilişki ile aynı mıdır? Yoksa Tanrı ile zaman arasında farklı bir durum mu söz konusudur? Bu durum konumuzun açıklığa kavuşturulması açısından önemlidir.

“Aşkınlık”, Tanrı ile yaratılan varlıklar arasındaki ontolojik farkı ortaya koymak adına Tanrı'nın mükemmelliğini, mutlaklığını, eşsizliğini, zaman, mekân, hareketten ve değişimden uzak olduğunu dile getirme amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Mükemmel Tanrı anlayışında her bakımdan olduğu gibi, O'nun zamansal olarak da bir sınırlamaya tabi tutulmamasıdır. Çünkü ontolojik mükemmel varlık olmanın gereği olarak zamansal bir sınırlılığın olmaması gerekmektedir. Tanrı açısından zamansal olarak sınırlı olmamak ne anlama gelmektedir? Bu durum, Tanrı'nın zaman bağlamında ezeli ve ebedi olduğunu gösterir. Öyle anlaşılıyor ki, Tanrı'nın zamanla sınırlı olamayacağı düşüncesi birçok düşünür tarafından kabul edilmiştir. Ancak bu durumun nasıl olacağı, hangi koşulların gerektiği hususunda düşünürler arasında ciddi tartışmalar vardır.⁴ Nitekim tartışılan problemin metafizik oluşu, düşünürleri bu konuda felsefi anlamda ister istemez zorlamaktadır. Belirsiz olan metafizik alan hakkında konuştuğumuzda, düşündüğümüzde ve değerlendirmelerde bulunduğumuzda fizikî dünyadan yola çıkarak bazen “antropomorfist” bazen de “antroposentrik” bir yaklaşımla hareket etmek zorunda kalıyoruz. İşte bu durumda zamanı Tanrı'ya veya insana izafe ederken, zamanın kullanımı açısından tartışılmasını ve imkânlarının iyi tasvir edilmesini gerekli kılmaktadır. Bundan dolayı söz konusu problem hakkında bu kadar farklı düşüncelerin olması doğal karşılanmalıdır.

Burada asıl üzerinde tartışılması gereken mesele, Tanrı'nın sıfatları açısından değil, bu sıfatların tam olarak neyi gerektirdiği neye tekabül ettiği noktasında ortaya çıkmaktadır. “İhtilafın merkezi konularından biri, zamansal olan bir varlığını mı, yoksa zaman dışı bir varlığın mı daha mükemmel olacağı sorusudur.”⁵ Klasik teizm perspektifiyle, mükemmel varlık olan Tanrı'nın asla değişmeyeceğini, aşkınlığı da mükemmel varlığın bir gereği gibi görünmektedir. Bu zaviyeden bakıldığında, bu

⁴ Mehmet Sait Reçber, “Tanrı'nın Sıfatları”, *Din Felsefesi El Kitabı*, ed. Recep Kılıç - Mehmet Sait Reçber (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 98.

⁵ M. Sait Reçber, *Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti* (Ankara: Kitabiyat, 2004), 45.

yaklaşım Tanrı'nın ezeli olduğunu iddia ederken, sözü edilen konu hakkında liberteryen/özgürlükçü okuma ise zamansızlığı, mükemmelliğin bir gereği olarak düşünmediğini belirtmektedir.

İslam düşünce tarihinde önemli yerleri olan ünlü filozof, mantıkçı ve bilim adamı Farabi (870-950) ile İslam'ın altın çağının en önemli doktorlarından, astronomlarından ve düşünürlerinden İbn Sina (980-1037) gibi düşünürler "sudur" teorisini dikkate alarak bu sorunu çözmeye çalışmışlar ama içerdiği problemler nedeniyle eleştirilerden muaf olmamışlardır. Farabi, Tanrı'nın evreni yarattığını ve âlemde olan bitenlere ilişkisi olduğunu, bu ilişkinin safiyetine bir zarar gelmemesi için de sudur teorisi benimsenerek, Tanrı'nın ezeliyeti ile insan arasında akıllar silsilesini yerleştirmiştir. Ona göre, var olmaları ilk varlığa bağlı olanlar, zaman bakımından değil, başka açılardan da O'ndan sonra gelir.⁶ İbn Sina, ezeli yaratma anlayışını kabul ettiği için aslında, âlemin yaratılmasından önce Tanrı ile âlem arasında zamansal bir aralığın mevcut olduğunu kabul etmez.⁷ Dolayısıyla Sudur teorisini savunanalar, sudur için bir başlangıç noktası ortaya koyamıyorlar. Çünkü sudur, ilk varlığın kendi kendini akıl etmesi ile ortaya çıkarıyordu. Bunun sonucunda da bir başlangıç konamazdı. Eğer durum böyle olsaydı, o zaman ontolojik olarak ilk varlığın kendi kendini düşünmediği bir zaman var olduğu akla gelirdi ki, bu da ilahi varlık açısından mümkün olmayan bir şeydir.⁸ Görüldüğü üzere İslam düşünürlerinden Farabi ve İbn Sina'da Tanrı'nın zaman ile olan ilişkisini sudur teorisiyle ifade etmişlerdir. Felsefi bir değer olarak görülen sudur nazariyesini savunan düşünürlerin sözü edilen konuyu açıklamak için ne kadar zorlandıkları açıkça görünmektedir. Çünkü konuyla ilgili kullanılan dilin, kognitifliği durumunu sadece bilinç halinin bir tasviri ve tecrübenin doğrudan verileri olarak görmek ve değerlendirmek insanı bir paradoksa götürmektedir. Bu sebeple Tanrı'nın mahiyeti, bilgisi ve zamanla olan ilişkisi ekseninde sözü edilen alanlarda kullanılan dile dikkat etmek gerekir. Neticede felsefi bir değeri ifade eden, insan mukadderatı açısından önemli sonuçları olan bu problemlerle bütün muammasıyla (bilinmeyen yönleriyle) ciddi bir şekilde ilgilenmek ve bunları araştırmak gerekir.⁹ Zaten felsefenin tam da yaptığı budur.

Tanrı'nın insan özgürlüğü bağlamında zamanla sınırlı olmaması gerektiği hususunda iki temel yaklaşım vardır. Birinci yaklaşıma göre, Tanrı tamamen aş-

⁶ Ebu Nasr Muhammed Farabî, *İdeal Devlet: El-Medinetü'l-Fazıla*, çev. Ahmet Arslan (Ankara: Vadi Yayınları, 2004), 51-55.

⁷ İbn Sina, *Kitabu's-Şifa: Metafizik II*, çev. Ekrem Demirli - Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayınları, 2005), 122-123.

⁸ Mehmet S Aydın, *Din Felsefesi* (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1992), 134-135.

⁹ Turan Koç, *Din Dili* (İstanbul: İz Yayınları, 2013), 22-23.

kın/zamanın dışındadır. Tanrı'nın ezeli olmasının manası, O'nun zamanın içinde olmadığını, geçmişinden, geleceğinden söz edilemeyeceğini gösterir.¹⁰ Bir diğer bakış açısına göre ise Tanrı ezeldir demek, bütün zamanlarda var olduğu anlamına gelir. Swinburne'nin (d.1932) de ifade ettiği gibi, bunun anlamı Tanrı, zamansal sınırlamaya tabi tutulamaz.¹¹ Aşkınlık, Tanrı ile yaratılanlar arasında asimetrik bir ilişki varsayarken, içkinlik ise Tanrı ile yaratılanlar arasında simetrik bir ilişkiyi varsayar. Aşkınlık anlayışında yaratma imkânı varken, içkinlikte yaratmadan söz etmek mümkün değildir.¹² Bir yandan Tanrı'nın aşkın, sonradan olanlara benzemeyen ve biricik olduğunu söyleyeceğiz, öte yandan O'nun hikmet sahibi, esirgeyen, bağışlayan biri olduğunu ifade edeceğiz. Bu durumu nasıl izah edeceğiz? Zamandan ve mekândan münezzehe olan Tanrı'nın yaratma, konuşma ve bilmesinin bizim yapıp ettiklerimizden köklü bir biçimde farklı olacağı açıktır. Tanrı insanı sever ama bizim birbirimizi sevdiğimiz gibi değil; Tanrı hikmet sahibidir ama herhangi bir kişinin hikmet sahibi olduğundan farklıdır.¹³

İnsan özgürlüğü ekseninde Tanrı'yı zamanın dışında görenlerin asıl amaçları, ilahî mükemmelliğin ancak bu şekilde düşünüldüğü zaman insanın özgür bir şekilde eylemlerini gerçekleştirebileceğine inanmalarıdır. Genel anlamda bu yaklaşımın zaman bağlamında Tanrı'nın aşkınlığını savunmasının temelinde, Tanrı'nın zamanla ilişkisinin olmadığını, Tanrı'nın basitliğinin ve değişmezliğinin korunmak istenmesi olduğunu söyleyebiliriz.¹⁴ Eğer Tanrı mükemmel, ezeli, ebedi ve sınırsız ise zamansız olmalıdır. Çünkü zamanın içinde olan bir varlık sınırlı olmak zorunda kalacaktır. Bu bağlamda “zaman” ve “değişim” kavramları arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Zamana bağlı olarak var olan varlıklar ister istemez evrendeki değişime tabii olmak zorundadır. Dolayısıyla zamanda ve değişimde bulunan bir varlığın mükemmel olması düşünülemez. Bu nedenle zamansal olarak değişmek Tanrı'nın bir özelliği değil, Tanrı tarafından yaratılan varlıkların bir özelliğidir. Tanrı evrenin bir parçası olmadığından ve evrenin yaratıcısı olduğundan zamansal değildir. Aynı zamanda Tanrı'nın “zamansız oluşu ile zorunlu varlık oluşu” arasında ayrılmaz bir ilişki söz konusudur. Kısaca, zamansal bir varlığın zorunlu olamayacağını dikkate aldığımızda, Tanrı'nın zorunluluğundan hareketle zamansal olamayacağı kanaatine varılabilir.¹⁵ Bu hususu destekleyen başka bir delillendirme şöyledir: “*zamansal her varlık bir başlangıca sahiptir. Tanrı'nın zamanda olduğunu fakat zamansal bir başlangıcının*

¹⁰ Paul Helm, *Eternal God: A Study of God Without Time* (Oxford: Oxford University Press, 1988), 23-24.

¹¹ Swinburne, *The Coherence of Theism*, 211.

¹² Mehmet Ata Az, “Tanrı'nın Sıfatları”, *Din Felsefesi*, ed. Latif Tokat (Ankara: Bilay Yayınları, 2018), 136.

¹³ Turan Koç, *Din Dili*, 67-68.

¹⁴ Zikri Yavuz, *İnsan Hürriyeti Açısından Tanrı'nın Ön Bilgisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi/Ph.D Dissertation, 2006), 4-5.

¹⁵ Brian Davies, *Philosophy of Religion: A Guide and Anthology* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 478.

olmadığını düşünmek, O'nun geçmişe dönük sonlu değil, sonsuz bir zamanda var olduğu anlamına gelir. Geçmişin bilfiil sonsuz olabilmesi için şimdiye kadar sonsuz sayıda hadisenin gerçekleşmiş olması gerekir. Fakat geçmiş hadiseler her an yeni birisi eklendiğinden geçmiş bilfiil sonsuz olamaz. Başka bir deyişle geçmiş bilfiil sonsuz olsaydı, bugün olmazdı. Gerçekten kendisine bir şey eklenebilen hiçbir şey sonsuz olamaz. Eğer böyle düşünmezsek, Tanrı'nın da bir başlangıcının olması gerekir. Tanrı'nın başlangıcı olamayacağına göre, O'nun aşkın olduğunu düşünmek gerekir.”¹⁶

Bu teoriye karşılık Tanrı'nın içkin/zamanın içinde olduğunu iddia edenler açısından Tanrı'nın aşkın olduğu düşüncesinin bir anlamı yoktur. Alvin Plantinga (d.1932), bu hususta şöyle demektedir. “Tanrı'nın hayatı sonsuz ve başlangıcı olmayan bir sürece ilişkindir. O daima var olacaktır. O'nun bilgisi zamansal olarak sınırlı değildir. Şimdi ve geçmişi bildiği gibi geleceği de aynı şekilde en ince ayrıntısıyla bilir. Fakat buna onun bir şekilde zamansız olduğunu söylemek birçok gereksiz karışıklığa sebep olur.”¹⁷ Onun bu ifadelerinden anladığımız kadarıyla sözü edilen problemin, hem Tanrı'nın aşkınılığını savunanlar açısından hem de içkinliği iddia edenlerin zaviyesinden bakıldığında durumun anlaşılmasının o kadar da kolay olmadığı anlaşılmaktadır.

Tanrı'nın zamanın içinde olduğunu iddia edenler, yaratılan bir varlık için zamanın içinde bulunmanın birtakım eksikliklere neden olacağını kabul etmelerine rağmen bunun Tanrı için geçerli olmadığını savunmaktadırlar. Zamansal bağlamda zamanın içinde olan varlıklardan farklı olarak, her şeye gücü yeten Tanrı'nın zamanın içinde bulunmanın neden olacağı kimi eksikliklere konu olması düşünülemez. Bu düşünceyi savunanların bir kısmı Tanrı'nın da, zaman içindeki diğer varlıklar gibi, birtakım sınırlamalarla karşı karşıya kalacağını kaçınılmaz olduğunu düşünmektedirler.¹⁸ Düşünürlerin bu okumalarından şu sonuç çıkarılabilir; felsefi düşünme anlamında bu problemi somut olarak ortaya koymadığımızdan, tartışmayı daha çok soyut bağlamda ötsel olarak ele alarak değerlendirmelerden bulunduğumuz için söz konusu problem daha anlaşılır olmamaktadır.

Açık teizmin yaklaşımında, Tanrı düşüncesinin içinde dinamik zaman teorisini aldığımızda sistem bir paradoksla karşı karşıya kalmakta, yani çökmektedir. Bu da açık teizmin en zayıf tarafıdır. Tanrı'nın önbilgisiyle insan hürriyetinin bir arada olamayacağını titizlikle savunurken, alternatif olarak sundukları çözüm önerileri tartışmalı bir zemine dayanmaktadır. Çünkü zaman bağlamında Tanrı açısın-

¹⁶ Helm, *Eternal God: A Study of God Without Time*, 37-38.

¹⁷ Alvin Plantinga, *Does God Have a Nature? The Aquinas Lecture* (Milwaukee: Marquette University Press, 1980), 45.

¹⁸ Swinburne, *The Coherence of Theism*, 219-220.

dan statik zaman teorisi mi yoksa dinamik zaman teorisi mi daha geçerlidir? tartışması mütemediyen devam etmektedir. Ayrıca Tanrı'nın içkin olması halinde, zaman Tanrı'ya bağlı olur mu? Çünkü dinamik zaman teorisi ile yoktan yaratma birbiriyle çelişmektedir. Aynı zamanda açık teizm bu düşünceye dayanarak Tanrı'nın bilgisine sınırlama getirmektedirler. Çünkü Tanrı'nın zat oluşunu ve insanlarla olan ilişkisinde, örneğin dua ile bütün kullarıyla iletişim içinde olduğu bütün inananlar tarafından kabul edilir. Bu konuda sadece klasik ve açık teizm görüş belirtmemişlerdir. Bu problem hakkında klasik ve açık teizm düşüncelerini bu şekilde ortaya koyarken, bütün bunlardan farklı düşünenlerin olduğunu da belirtmemiz gerekir. Ancak çalışmamızı bu iki yaklaşımın bakış açılarıyla sınırlı tuttuğumuzdan dolayı diğer görüşlere yer vermediğimizi belirtmemiz gerekir. Sonuç olarak klasik ve açık teizmin sözü edilen problem hakkındaki düşüncelerinin ve yaklaşımlarının ufuk açıcı ve felsefi değeri olan değerlendirmeler olmakla birlikte, tam anlamıyla konuyu izaha kavuşturacak bir sonuca götürücü olmaktan uzak olduğu görülmektedir. Bu da problemin gizemliliğinden ve kompleks olmasından kaynaklanmaktadır.

Tanrı'nın bilgisi ile zaman arasındaki ilişki insanın hürriyeti açısından önemlidir. Tanrı'nın bilgisinin mutlak, mükemmel, tam ve değişmez olması sadece geçmişte meydana gelmiş şeylerin bilgisi değil, aynı zamanda gelecekte meydana gelecek şeylerinde bilgisini içermesi gerekir. Tanrı'nın zamansal bağlamda her şeyi ezeli, kesin ve değişmez bir şekilde bildiği düşüncesi insan özgürlüğüne etkisinin ne olacağı hususu düşünürler tarafından şu sorular bağlamında tartışılmıştır. Tanrı'nın ezeli bilgisi insanların gelecekte ne yapacaklarını da kapsar mı? Eğer durum öyleyse, insan gerçek anlamda özgür olabilir mi? Bu düşüncede olanlar bir dilemma/ikilemle karşı karşıya kalmışlardır. Böyle bir ikilemin her iki tarafı da teizm açısından vazgeçilmez görünmektedir. Nitekim teizm, bir taraftan Tanrı'nın bilgisinin mükemmel, ezeli, kesin, değişmez olduğunu düşünmekle onun gelecekteki insan fiillerine dair bilgiyi de içermesi gerektiğini savunurken, diğer taraftan insanın yaptığı kötü eylemlerinin sorumluluğunu insana ait olduğunu ifade eder.¹⁹

Swinburne ve çağdaş din felsefecileri Tanrı'nın ezeli oluşunu zamansal bir bağlamda yorumlayarak gerçek anlamda özgür bir varlığın gelecekte ne yapacağına dair önbilginin olamayacağını düşünmektedirler. Hatta Tanrı bile gerçek anlamda özgür olacaksa, özgür iradesiyle geleceğe dair gerçekleştireceği şeyleri bilmemelidir. Öyleyse hem Tanrı'nın hem de insanların gelecekteki eylemleri özgür olacaksa, Tanrı'nın onları önceden bilmesi söz konusu olamaz. Ancak bu durum da Tanrı'nın her şeyi bilmesine engel olarak görülmemelidir. Swinburne'a göre, "*Tanrı hem ken-*

¹⁹ Reçber, "Tanrı'nın Sıfatları", 106.

disinin hem de insanların gelecekteki eylemlerinin gerçekten özgür olabilmesi için kendi bilgisine bir sınırlama getirmiştir."²⁰ Bu yaklaşıma aynı zamanda açık teizm/openteizm denilmektedir. Bu bağlamda sorunu mantık örgüsü içinde, makul bir sonuca iletecek derecede tartıştığımız da sözü edilen bu problem hakkında açık teizm ile süreç teolojisinin paralel düşündüğü görülür. Şimdi de sözü edilen problem hakkındaki temel yaklaşımlara bakalım.

1. Klasik Teizmde Tanrı'nın Zamanın Dışında Olması Ve İnsanın Hürriyeti

Klasik teizme göre, insanın özgür olabilmesi için Tanrı aşkın/zamanının dışında olmalıdır. Bu anlayışa göre Tanrı'nın her bakımdan mükemmel olarak düşünülmesi için ezeli, ebedi olması özsevidir. Onların bu konudaki temel yaklaşımları; Tanrı'nın mükemmel, basit ve zorunlu olması düşüncesine dayanmaktadır. Fakat burada temel sorun bu durum, Tanrı açısından nasıl izah edilebilir? Bu okumada Tanrı'nın ezeliğinin ne anlama geldiğinin en basit açıklaması: Tanrı hep var olmuştur ve hep var olacaktır. Bu durumda Tanrı diğer kişiler ve nesnelere gibi zamanın içinde olmaktadır. Bu dilemmayı/ikilemi nasıl açıklayacağız? Klasik teizm bu soruya: Tanrı'yı diğer varlıklardan farklı görerek, onun var oluşunun ne bir başlangıcı ne de bir sonu vardır, Tanrı süreklidir, şeklinde cevaplamaktadır. Bu yaklaşıma göre Tanrı, bizim dünyayı an be an tecrübe ettiğimiz gibi tecrübe etmez; aksine o evreni bir anda, topyekûn eşzamanlı bir şekilde tecrübe eder. Zamanın tamamı Tanrı'ya onun ezeli şimdisinde hazır, hep bir andadır ve değişmez haldedir.²¹ Felsefi bir perspektiften sözü edilen probleme bakacak olursak şu gerçeği görürüz. Bu bağlamda birçok düşünür bu konuyu epistemolojik ekseninde tartışır. Hâlbuki söz konusu edilen problem bir bilgi meselesi değildir. Diğer taraftan insanlar, zaman bağlamında bu konuyu tartışırken fenomen âlemden hareketle numen âlem hakkında bir sonuca ulaşmak istemektedirler. Bu durum bizi, bu konuda arzu edilen sonuca götürmemektedir. Bir başka problem de şudur; sözü edilen konu hakkında bir sonuca ulaşmak istenildiğinde, analitik din dili bağlamında kognitif ve konatif bir dil kullanımını içinde olunmaktadır. Açıkça anlaşılmaktadır ki bu mesele ne "antropomorfistik" ne de "antroposentrik" bir yaklaşımla çözüme kavuşturulması mümkün görünmemektedir.

Hristiyan teolojisinde önemli bir yere sahip olan Aquinas'a (1225-1274) göre, Tanrı'nın bilgisinin insanın hürriyetiyle ilişkisi, Tanrı'nın ezeli olmasıyla çok yakın bir ilişkisi vardır. Batı düşüncesinde Tanrı'nın zamanın dışında olması gerektiği yaklaşımı genel anlamda Aquinas tarafından şekillendiği görülmektedir. Ona göre, zaman ekseninde Tanrı sürekli olmaktan öte, zamandan bağımsızdır. Çünkü

²⁰ Swinburne, *The Coherence of Theism*, 172,176.

²¹ Michael Peterson vd., *Akil ve İnanç*, çev. Rahim Acar (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 235.

özgürlük ve önbilginin bağdaşmazlığı lehindeki kanıt, bizim her birimizin gelecekte ne yapacağımızı, Tanrı'nın geçmişte zaten bilmiş olduğu varsayımına dayanır. Fakat Tanrı zamandan bağımsız olarak ezeli ise bu doğru değildir. Aksine Tanrı bunu zamandan bağımsız olarak bilir ve onu şimdi olan bir gerçeklik olarak bilir. Zira bütün zamanlar Tanrı için şimdidir. Aquinas bu durumu bir örnekle şu şekilde ifade eder: *Yol boyunca giden bir kimse, kendinden sonra gelenleri görmesi mümkün değil; hâlbuki bir tepeden bakan açısından bütün yolda olanları görür, aynı zamanda bunun yanında o yolda giden herkesi bir anda görür.*²² Sözü edilen bu “tepe” elbette ki Tanrı'nın ezeli ve ebedi kidedir. Bu açıdan meseleyi değerlendirdiğimizde Tanrı, o tepeden olan bitenleri bir anda gördüğü halde, insan yarım yamalak olarak görebilmektedir. Bu anlayışın doğal sonucu olarak hâlihazırda bir eylemin, o anda olurken, biliniyor olması bu eylemin özgürce yapılmadığını gösterecek bir yapı/mahiyet içermez. O zaman, Tanrı'nın bizim yaptığımız şeyi “ezeli şimdide” bilmesi, filin özgürlüğüne halel getirmez.²³ Dolayısıyla Onun bu konudaki düşüncelerinin belirlenmesi zamansal açıdan elzemdir. *Felsefenin tesellisi* adlı eserin sahibi olan Manlius Boethius'a (480-524) göre, Tanrı'nın aşkın bir durumda olmasını *ezelilik, ebedi yaşama bir anda tam ve eksiksiz bir şekilde mutlak anlamda sahip olmasıdır.*²⁴ Aquinas, onun söz konusu bu düşüncesine katılmakla birlikte, Tanrı'nın ezeli olmasını hiçbir şekilde zamanın içinde olan, değişime maruz kalan her hangi bir şeyle ilişkisi olamayacağını ifade etmektedir. Aquinas'a göre ezelik anlayışı tamamen zamanın dışındadır.²⁵ O, Hristiyan teolojisi bağlamında sözü edilen problemi ele alarak Tanrı'nın zamana bağlı bilgisinin insanın özgürlüğüne engel teşkil etmediğini kanaatindedir.

Aquinas'a göre analitik din dili bağlamında Tanrı'yı bilmenin yolu O'nun ne olmadığını bilmekten geçmektedir. O, bu konuda Plotinus (205-270), İbn Sina ve Musa İbn Meymun (1135-1204) gibi düşünür. Ona göre ezeliliği anlayabilmek için zaman kavramının mahiyet olarak ne anlama geldiğini bilmek gerekir. O, zaman hususunda Aristotelesçi bir zaman anlayışını benimser. Aristoteles (M.Ö.384-322) zamanı iki şekilde ele alır: Birincisi, zamanın gerçek anlamda bir şey olmadığı, ikincisi ise zamanın mahiyetinin ne olduğunu araştırır.²⁶ Ona göre zaman değişimin sayımıdır. Bir değişimden söz edebilmemiz için, bir durumun ardından başka bir durumun

²² Thomas Aquinas, *Summa Theologia*, çev. Fathers of the English Dominican Province (Benziger Bros), 1947, 13-14.

²³ Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, 262.

²⁴ Boethius, *Consolation of Philosophy* (Random House, 1943), 115-116.

²⁵ Yavuz, *İnsan Hürriyeti Açısından Tanrı'nın Ön Bilgisi*, 10.

²⁶ Aristoteles, *Fizik*, çev. S. Babür (İstanbul: YKY, 2001), Kitap4, 217b30.

gelmesi gerekmektedir. Ona göre, zaman kavramını anlamak için değişimin önceki ve sonraki durumlarını göz önünde bulundurmamız gerekir.²⁷

Aquinas'a göre, Tanrı'nın ezeli bilgisinin zaman dışı olması, Tanrı'nın mükemmelliği, değişmezliği açısından önemlidir. Bu durum Tanrı'nın mutlak basitliği ile yakın ilişkisi vardır. Tanrı'nın bilgisi zamanın dışında olması, bütün zamanı aşan bir şekilde bildiği için, onun bilgisinde her hangi bir değişme söz konusu değildir. Dolayısıyla Tanrı açısından bilginin zamansal niteliği olmadığından, geçmiş, şimdi ve gelecek zamana ait doğruların varlığından söz etmek mümkün olmadığı gibi, değişme de olmayacaktır. Burada onun üzerinde önemle durduğu temel mantığının, Tanrı'ya herhangi bir nitelik yüklemek Tanrı'nın zorunlu nitelikleriyle çelişeceği yönündedir.²⁸ Dolayısıyla genel olarak zaman bağlamında bir bütün olarak Tanrı geçmiş, şimdi ve geleceği tek bir bilgi ile bilir. Bu durumda Tanrı zamanla sınırlı değildir. Bundan dolayı zamanda meydana gelecek her şey, ezeli olarak Tanrı'da vardır. Bütün bunların bilgisi kendisinde mevcut olduğundan yanılmaz bir şekilde bilir. Burada görüldüğü üzere temel yaklaşım, Tanrı'nın mutlak basitliği dikkate alınarak bir çözümleme yoluna gidilmektedir. Bu yapılırken fizikî âlemden yola çıkılarak belirsiz olan metafizik alan hakkında bir sonuca varılmaya çalışılmaktadır.

Zaman ekseninde düşünüldüğünde, geleneksel teizmin en temel problemlerinden biri, ezeli olan bir Tanrı'nın âlemlerle nasıl bir ilişkisinin olduğudur. Tanrı'nın zorunlu olarak ezeli olması, bilgisinin de özsel olarak ezeli olmasını gerektirir. Tanrı'nın ezeli bilgiye sahip olması zamansal olgular hakkında ne tür bir bilgiye sahip olduğu belirgin şekilde felsefi problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Netice itibarıyla geçmiş, şimdi ve gelecek zaman kavramları anlamını yitirmekte, geçmişteki bir olayla gelecekteki bir olay aynı zaman dilimine işaret etmektedir. Bu yaklaşıma itiraz edenler Aquinas'ın bu konudaki düşüncelerini yorumlayarak çözüm bulmaya çalışırlar. Bunlardan Eleonora Stump (d. 1947) ve Norman Kretzmann (1928-1998) Tanrı'nın aşkınlığı konusunu, bir yandan zamanın varlığını ortadan kaldırmamaya dikkat ederken, diğer yandan da ezeliğin zaman dışılığı muhafaza edilerek Tanrı'nın basitliğini ve değişmezliğini Aquinas düşüncesi bağlamında muhafaza ettikleri görülür. Dolayısıyla zamanın içinde olan bir varlık yaşamının tümüne bir anda sahip olamayacağı için, ezeli bir varlığın yaşamı süreyle değil, daha ziyade zamansız süre ile açıklanabilir. Dolayısıyla ezeli olma, ne zamana indirgenebilir ne de zamanla bağdaşmayan bir varlık niteliğidir.²⁹ Görüldüğü üzere hem Hristiyan teolog

²⁷ Yavuz, *İnsan Hürriyeti Açısından Tanrı'nın Ön Bilgisi*, 11.

²⁸ Yavuz, *İnsan Hürriyeti Açısından Tanrı'nın Ön Bilgisi*, 12.

²⁹ Eleonora Stump - Norman Kretzmann, "Eternity", *The Journal of Philosophy* 78 (1981), 434.

ve düşünür olan Aquinas hem de diğer iki düşünür, sözü edilen problemi genel anlamda Hristiyan teolojisi ekseninde ele alarak değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Bundan dolayı düşünürlerin bu problemi tartışırken temel aldıkları hareket noktaları Hristiyan teolojisi olduğu, sözü edilen konu hakkında kaleme aldıkları yazılarında ve düşüncelerinde bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Tam da bu nedenledir ki her iki düşünür zamansal bağlamda Tanrı'nın aşkın/zamanın dışında olduğunu ifade ederler. Zaman ekseninde genel bir değerlendirme yapıldığında Tanrı için öncelik, sonralık, geçmiş, şimdi ve gelecek zaman söz konusu değildir. Tanrı'nın yaşamını zamanın içinde ardıl olanla sınırlandırılmaz. Yine her iki düşünürün üzerinde önemle durduğu bir başka kavram "eşzamanlılık"tır. Onlara göre iki tür eşzamanlılıktan söz edebiliriz; Birincisi bir ve aynı zamanda var olma veya meydana gelmedir. İkincisi ise aynı ezeli şimdide var olma veya meydana gelmedir. Onlar bir tarafı ezeli, diğer tarafı zamansal olan iki varlık modu arasındaki ilişkinin öneminden söz etmektedirler. Yani ezeli olanın zamansal olanla eşzamanlılığından söz etmektedirler.³⁰ Yukarıda ifade edilenlerden anlaşıldığı gibi zaman kavramının Tanrı açısından farklı anlamlar ifade ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu durumun izahı, felsefi bir okuma ekseninde mantıklı, tutarlı ve şümulü bir şekilde açıklanmasının ve konumlandırılmasının kolay olmadığı ifade edilmeye çalışılmaktadır. Zaten birçok düşünür felsefi okumalar açısından Tanrı'nın zamanla ilişkisinin, önbilgisinin ve insanın özgürlüğü probleminin en zor konuların başında geldiğini ifade etmektedirler.

Burada probleme rasyonel ve eleştirel eksende felsefi bir perspektifle baktığımızda, her iki düşünürü "süre" kavramına verdikleri anlam konusunda tutarlı davranmadıklarını belirtmemiz gerekir. Süre kavramı bizzat kendisinde ardılığı barındıran bir kavramdır. Teistik bağlamda zamanın genel bir tanımı hakkında bir kanaate sahip olmamızı sağlayacak metafiziksel bir temel yoktur. Tanrı'nın zamanın dışında olması, O'nun zamanla ilişkide olmadığı anlamına gelmez. Tanrı'nın insanları yaratması, kişilerin Tanrı'ya dua etmesi gibi eylemler Tanrı'nın insanlarla sürekli bir diyalog içinde olduğunu gösterir. Mesele bu açıdan ele alındığında şu sonuç çıkarılabilir; metafizik âlemdeki zaman ile fizikî âlemdeki zaman kavramları aynı olduğunu, birebir örtüştüğünü söyleyebilmemiz için tutarlı, şümulü ve rasyonel dayanaklar var mıdır? Eğer böyle bir durum varsa bunun mantıkî bir açıklaması yapılabilir mi? Bu soruların tutarlı bir şekilde olumlu cevaplanması son derece önemlidir. Dolayısıyla tecrübe edemediğimiz bir âlem hakkında ko-

³⁰ Stump - Kretzmann, "Eternity", 21-22.

nuşmak tahminden öteye bir anlam ifade etmemektedir. Konu hakkında klasik teizmin argümanlarını verdikten sonra şimdi de açık teizmin sözü edilen konu hakkındaki temel argümanlarına geçebiliriz.

2. Açık Teizmde Geleceğin Tanrı'ya Açık Olması

Açık teizm, Tanrı'nın bilgisi ve insan özgürlüğü probleminde, Tanrı'ya değişmez, mutlak bir bilgi atfetmenin tutarsız olduğunu ve geleceğin Tanrı için de açık olduğunu iddia ederken, bu düşüncenin tam tersine Tanrı'nın içkin/zamanın içinde olduğunu kabul eder. Ayrıca Tanrı için aslı olarak gördükleri, kişisel ve eylemde bulunma gibi niteliklerin zamansızlıkla uyuşmayacağını ve zamanda olan şeyleri bilmenin değişimi ve zamanın içinde olması gerektirdiğini düşünürler. Bu sebeple bu Tanrı tasavvurunda, insanların liberteryan anlamda özgür olmaları, insana verilen bir değer nişanesi olarak kabul edilir. Bütün bunları yaparken, çağdaş dönemde analitik din felsefesi bağlamında, Tanrı'nın zamanın içinde olduğu görüşünün artık daha çok kabul edilebilir bir görüş olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Diğer taraftan, Tanrı'nın zamanın dışında olması çağdaş dönemde eleştirilip gözden düşmüş gibi görünmesine rağmen; Tanrı'nın zamanın içinde oluşu da eleştirilerden uzak değildir. O'nun hakkında da üzerinde ciddi düşünülmesi gereken bazı sorunlar vardır: Bunlardan biri, Tanrı'yı zamanın içinde düşünmenin, zihinlerdeki mükemmel Tanrı imajına uymamasıdır. Geleneksel yaklaşım, Tanrı'nın her şeyin yaratıcısı olduğunu, O'nu zamanın dışında algılamak gerektiğini düşünür. Ancak böyle bir Tanrı tasavvuru yoktan yaratabilir. Aksi takdirde Tanrı'nın zamanın içinde olduğu görüşüne sahip olanların yaptığı gibi, bir nevi zamanı Tanrı'ya atfetmek, zamanın kendi içinde barındırdığını düşündüğümüz hareketi, değişimi ve birçok eksikliği de Tanrı'ya atfetme ihtimalini doğurabilir.³¹ Yukarıda da ifade edildiği gibi eğer Tanrı içkin/zamanın içinde ise yaratma nasıl olacaktır? Bu durum, mükemmel, mutlak ve yaratıcı Tanrı tasavvuruyla çelişir.

William Hasker'e göre, Tanrı'nın zamanın dışında veya zamanın içinde olduğu konuları, insan özgürlüğü ile Tanrı'nın önbilgisinin bağdaşıp bağdaşmadığı problemiyle bire bir bağlantılı olarak ele alınmalıdır. Nitekim Tanrı'nın zamansızlığı konusunu, Boethius, Aziz Anselm (1033-1109) ve Aquinas gibi düşünürler bu problem çerçevesinde ele almışlardır. Açık teizm açısından, gelecek hem Tanrı hem de insan için açık, henüz var olmadığı için bilinmesi mümkün değildir. Bu nedenle insanın gelecek eylemleri, seçimleri önceden bilinemez ve belirlenmez anlayışı hâkim olduğu görünmektedir.³² Görüldüğü gibi Hasker, Tanrı'nın zamanla ilişkisini şöyle açıklar: *Tanrı içkindir demek, bizim için olduğu gibi Tanrı için de zaman; geçmiş, şimdi ve*

³¹ Swinburne, *The Coherence of Theism*, 227.

³² William Hasker, "Concerning the Intelligibility of 'God is Timeless'" 57 (1983), 170-171.

gelecek boyutlara sahiptir. Tanrı için de şimdi, şu anda oluşan şeylerden oluşur; geçmiş olmuş ancak artık olmayacak; gelecek ise henüz meydana gelmemiş şeylerden oluşur. Aşknlık Tanrı anlayışında ise Tanrı için geçmiş, şimdi ve gelecek yoktur. Tanrı olaylar arasındaki zamansal akışın farkındadır, bu olaylar birbirinden önce veya sonra gelen ya da eşzamanlı olabilirler. Fakat Tanrı için, bütün olaylar zamansız bir şekilde “Ezeli Şimdi”de birlikte var olur, artık olmayacak olan geçmiş olaylar ve henüz olmamış gelecek olaylar da yoktur.³³

Fakat günümüzde, bir taraftan Richard Swinburne ve Peter Geach (1916-2013) gibi teologlar ve düşünürler diğer taraftan süreç ve açıklık teolojisi gibi farklı teizm anlayışları, geleneksel anlayışın özgür irade tanımının yeterli olmadığı konusunda ciddi eleştirilerde bulunmuşlardır. Tanrı'nın zaman bağlamında her şeyi bilen olma niteliğini farklı bir şekilde yorumlamaya çalışarak, insana liberteryan/özgürlükçü anlamda özgür iradenin kapısını açmaya çalışmışlardır.³⁴ Bu durumun böyle olması gayet tabiidir. Çünkü geleneksel teizm problemi dini metinler bağlamında ele alarak değerlendirmekte ve konumlandırmaya çalışmaktadır. Onlara göre bu mesele epistemolojik olmaktan ziyade fideist bir bakış açısıyla etraflıca değerlendirilmelidir. Aslında bu konu hakkında felsefe açısından bizi ilgilendiren yönü, Tanrı'nın zamanla ilişkisi bağlamında bilgisi ile insanın özgürlüğü probleminin rasyonel, tutarlı ve şümüllü bir şekilde nasıl izah edilebilirliği ve konumlandırabilirliğimizdir? Bu bağlamda söz konusu problem üzerinde din felsefesi açısından asıl yoğunlaşmamız gereken temel düşünce bu olmalıdır.

Liberteryan/özgürlükçü yaklaşım taraftarları, sözü edilen problem konusunda teolojik bağlamda dayanaklarını Hristiyan teolojisine ve Kutsal Kitab'a (Kitab-ı Mukaddes) atıfta bulunarak temellendirme yoluna gittikleri görülmektedir. Açık teizm mensuplarına göre, kendi Tanrı tasavvurları, diğer anlayışların aksine Kutsal Kitab'ın (Kitab-ı Mukaddes) Tanrı anlayışına en uygun olan anlayışı temsil ettiğini iddia ederler. Bu anlayışa göre, geleneksel yaklaşımın Tanrı'sı soyut, insanla yeterli ilişkiye sahip olamayan bir Tanrı'dır. Onlara göre, açık teizmin Tanrı tasavvuru, insanla karşılıklı olarak günlük hayatta gerçek bir ilişki içinde olan bir Tanrı öngörür. Bu durumda Tanrı kararından vazgeçebilir, hayal kırıklığını ifade edebilir, pişmanlığı tecrübe edebilir, beklemediği durumlarla karşılaşabilir. Onlar bu meseleye teolojik temelden ziyade felsefi açıdan rasyonel ve tutarlı olarak bakmamız gerektiğine inanırlar.³⁵ Ancak bunu yaparken tartışılan konu, Tanrı'nın basitliği, değişmezliği, mutlak ezeliği ve diğer sıfatları bağlamında rasyonel, şümüllü ve tutarlı bir şekilde

³³ Engin Erdem, *İlahi Ezellik ve Yaratma Sorunu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi/Ph.D Dissertation, 2006), 10, 40.

³⁴ Swinburne, *The Coherence of Theism*, 181-182.

³⁵ William Hasker, *God, Time and Knowledge* (Ithaca: Cornell University Press, 1989), 186,209.

tartışılarak Tanrı tasavvuruna ve sıfatlarına bir hale getirilmeden temellendirilmedir. Fakat insan özgürlüğünü kurtaralım diye Tanrı tasavvurunu ve sıfatlarını bu duyarsak bu da tutarlı düşünme adına felsefe ve teizm açısından tartışılan bir durum olur. Sözü edilen problem hakkında görüş belirten tüm yaklaşımların rasyonel ve tutarlı olmak adına buna dikkat edilmesinde önem vardır.

Tanrı için geleceğin açık olması, Tanrı-insan ilişkisi bağlamında değerlendirilmektedir. Açık teizme göre bu meselede, Tanrı'nın zaman ve tarih içinde yer alması, bunlardan dolayı kararlarından vazgeçebileceğinin en önemli göstergelerinden biri, Musa'nın hikâyesidir. O'nun dua etmesiyle, Tanrı'nın fikrinin değiştiği görülmektedir. İsrail oğulları, Tanrı'yı bırakıp, buzağıyı tanrı edinince, bu eylemlerinden dolayı Tanrı onları cezalandıracağını ifade eder. Bu durum; açık teizme göre, Musa'nın, Tanrı'dan onları bağışlamasını dilemesi, Tanrı'yı bir nevi ikna etmesi şeklinde anlaşılır.³⁶ Görüleceği gibi bu durum açık teizm için, geleceğin, Tanrı'nın zihninde önceden belirlenmediğinin, insanların fiilleriyle birlikte geleceğin şekillendirildiğinin kutsal metinlerdeki en iyi örneklerinden biridir. Bu görüşe göre, Tanrı'nın insanları sınaması ve bunun sonucuna göre davranması da, geleceği ezeli olarak bilmediğini gösterir. Bu konudaki en açık ve önemli örnek, Tanrı'nın İbrahim'den oğlunu kurban etmesini istemesidir. Bu, birinin sadakatini öğrenmek için yapılan bir sınamaya niteliğindedir. Ayrıca açık teizme göre, bütün bunların yanında Tanrı'nın emirlerine uyulup uyulmayacağını, sevip sevmediğini, O'nun izinden gidilip gidilmeyeceğini soran ifadelerin yer aldığı metinlerden de böyle bir anlam çıkarmak mümkündür. Bu konuda William P. Alston (1921-2009), Tanrı'nın zamansızlığını reddeden kişinin yoktan yaratma doktrinini de reddetmesi ve dünya ile Tanrı'nın metafiziksel olarak temel olduğunu eşit bir şekilde kabul etmesi gerektiğini söylemiştir.³⁷ Yukarıda ifade edildiği gibi Alston açısından, burada Tanrı'nın içkin olması ile yoktan yaratma düşüncesinin uzlaşamayacağını ifade etmesi önemlidir. O, bu düşüncesiyle söz konusu problem hakkında haklı olarak süreç felsefesini de eleştirmektedir. Sözü edilen sorunun bu şekilde tanımlanması ile gelinen noktada, içkinlik, Tanrı'nın, yarattığı bir şey tarafından, yani zaman tarafından sınırlandırıldığını görmekteyiz. Bu da felsefi anlamda bir paradoksa sebebiyet vermektedir.

Burada tutarlı bir şekilde tartışmaya çalıştığımız asıl sorun bizatihi zamanın ne olduğu ile ilgili olan husustur. Zamanı tanımlama ve betimle hakkındaki düşüncelerimizi ortaya koyarken antroposentrik bir perspektifle yola çıkarak bir sonuca varmaya çalışıyoruz. Bu da bizleri ister istemez felsefi bir yaklaşım açısından Tanrı'nın zamanla olan ilişkisi hususunda bazı yanlışlıklara götürmektedir. Bu gibi

³⁶ Mısırdan Çıkış 32/11-14

³⁷ William P Alston, "Hartshorne and Aquinas: A Via Media", *Divine Nature and Human Language: Essays in Philosophical Theology*, ed. William P Alston (Ithaca: Cornell University Press, 1989), 132-133.

antimonilerden kurtulabilmek için sistemli felsefi bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Bu da numen alanla fenomen/görüngü alanı birbirinden ayırmayı gerektirir. Kanaatimizce felsefe açısından hangi alanı tartışıyorsak, o alandan yola çıkarak bir sonuca ulaşmak en doğru metottur. Felsefi bir değerlendirme, tek taraflı olmayı tasvip etmez. Sözü edilen meseleye sadece epistemolojik açıdan değil, felsefi ve teolojik açılardan daha şümüllü ve tutarlı bir şekilde bakılması gerekir.

Tanrı'nın aşkın olduğunu savunanlar açısından, zamansallık, yaratılmış olmanın asli bir özelliğidir. Tanrı, evreni zaman ile birlikte yaratmıştır. Yoksa önce zaman sonra âlem yaratılmış değildir. Bu da teizmin açıkça savunduğu Tanrı'nın temel niteliklerine dayanan bir şeydir. "Tanrı, her şeyin kaynağı ise zamanı da yaratmıştır. Bundan dolayı zaman var olmadığı halde Tanrı'nın var olması mümkündür. Tanrı'nın en azından zamansız olması mümkündür ve eğer hiçbir şeyi yaratmamış da olsaydı o, zamansız olarak var olacaktı."³⁸ Görüldüğü üzere aslında bu eleştiri gayet açıktır: Eğer Tanrı zamanın içindeyse, zaman Tanrı'dan bağımsız bir halde olmaz. Söz konusu eleştiri sadece açık teizm için değil, Tanrı'nın zamansal olduğunu kabul eden son dönem felsefeciler için geçerlidir. Felsefi bir değerlendirme açısından bu durumun tutarlı bir şekilde tartışılarak temellendirilmesi son derece önemlidir.

Sonuç olarak, liberteryan özgürlükçü yaklaşımın ortaya koymaya çalıştığı Tanrı tasavvuru, zaman ekseninde düşünüldüğünde içkin/zamanın içinde, günlük hayatta insanlarla birebir ilişkisi olan, olaylar karşısında değişen, etkilenen, üzülen, duygulara sahip olan, geleceği geleneksel tasavvurdaki gibi her şeyi zaman bağlamındaki bilgisi ile bilmeyen bir varlıktır. Fakat onlara göre Tanrı, bütün bunlara rağmen, hâlâ mükemmeldir, âlimdir, kâdirdir, ibadet edilmeye değerdir. Çünkü inananlar, örneğin dua ederken zaten Tanrı ile insan arasında böyle bir ilişkinin var olduğunu düşünmektedirler.³⁹

Sonuç

Tanrı'nın zamanla ilişkisi bağlamında insan hürriyetini klasik ve açık teizm açısından değerlendirdiğimizde, bilhassa Tanrı'nın bilgisi ve zamanla ilişkisinin anahtar bir rol oynadığını ifade etmemiz gerekir. Klasik anlayışta zaman ekseninde Tanrı'nın bilgisi, bizim eylemlerimiz açısından bütün zamanda (geçmiş, şimdi ve gelecek) ve aynı zamanda bütün önermelerin doğruluk değerlerini de tam ve yanıl-

³⁸ Brian Leftow, *Geleneksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar I*, ed. Recep Alpyağılı (İstanbul: İz Yayınları, 2011), "Ezeliyet", 679.

³⁹ Gregory A Boyd, *God of the Possible: A Biblical Introduction to the Open View of God* (Grand Rapids: Baker Books, 2004), 22.

maz bir şekilde bilmesidir. İşte açık teizm bu duruma kendisi açısından önemli gördüğü temel düşünceleri ekseninde itiraz ederek, bu şartlarda insanın eylem ve seçimlerini özgür bir şekilde yaptığını söylemenin bir tutarsızlık olduğunu ifade etmektedir.

İnsanın sosyal hayatı için yaşamsal olarak mekân ve zaman kavramları önemlidir. Genel anlamda herkesin kabul ettiği gibi evrende mekân bir uzanımaya sahiptir. Zaten gerçek manada dünyada her şey şu an bu uzanımda yaşamaktadır. Ancak zaman için aynı şeyleri söylememiz mümkün değildir. Acaba Tanrı da zaman, mekân gibi bir uzanımaya sahip midir? Genel geçer anlamda zaman bağlamında geçmiş, şimdi ve gelecek hepsi bir anda, şimdiki zamanda var olabilmekte midir? Bu sorulara zaman ekseninde olumlu cevap versek de sorun tam anlamıyla bir çözüme kavuşmamaktadır. Çünkü insan için geçerli olan zamanın aynısını, Tanrı için düşünmemiz doğru değildir. Teizmin temel Tanrı anlayışı; Tanrı, hem evreni yaratır hem de evrene müdahale eder. Bu durum da insanın özgürlüğüne engel değildir.

Geleneksel teist anlayışta Tanrı zaman bağlamında aşkın/zamanın dışında kabul edilir. Ayrıca bu okumaya göre, zaman, fiziksel evrenin tecrübe edilebilen bir formudur. Tanrı, bütün fiziksel gerçekliklerin sebebidir ve bu nedenle Tanrı yarattığı şey ile tanımlanamaz. Aynı zamanda bunun doğal sonucu olarak Tanrı, fiziksel gerçeklikten bağımsız olduğu için de zamansız olmalıdır. Öyle ki bu anlayışta, Tanrı zamanda, ne var olur, ne eylemde bulunur. Bu yaklaşıma felsefi bir perspektiften baktığımızda beraberinde birçok problemi getirdiğini görürüz. Eğer Tanrı zamanın dışındaysa zamanın içinde olan insanlarla nasıl bir iletişim içindedir? Tanrı âlemi yarattığına göre aynı zamanda âleme de müdahale ettiğine göre Tanrı-âlem ve Tanrı-insan ilişkisini nasıl konumlandıracağız? Felsefi okumalar ve değerlendirmeler açısından bu sorular çok önemlidir. Probleme hem felsefe hem de teizm açısından bakılarak bazı çözümlenmeler ve değerlendirilmelerin yapılması özsel görünmektedir. Makalemizde bunu tartışırken sözü edilen konunun klasik teizm ve açık teizm açısından kolay bir durum olmadığını belirtmiştik. Burada tartıştığımız konu, Tanrı tasavvuruna ve sıfatlarına bir hâle getirmeden temellendirilmesi zorunludur. Düşünürler Tanrı'nın zamanla ilişkisi bağlamındaki bilgisini dikkate alarak insan özgürlüğünü temellendirmeye çalışırlar. Fakat bunu yaparken rasyonel ve tutarlı olma noktasında zorlandıkları görülmektedir. Bu durum da tartışılan konunun gizemliliğinden ve kompleksliğinden/anlaşılmazlığından kaynaklanmaktadır.

Açık teizme göre ise Tanrı zamanın içkindir/içindedir. Aynı zamanda gelecek Tanrı'ya ağıttır. Bu bağlamda açık teizm zamansal bağlamda dinamik zaman teorisini kabul eder. Bu teoriye göre zaman anlayışı, geçmiş, şimdi ve gelecek, ontolojik olarak birbirinden farklıdır. Tanrı açısından gelecek henüz var olmamıştır. Dola-

yısıyla gelecek Tanrı'ya açıktır ve geleceği bilemez. Zamanın içinde ve önbilgisi olmayan Tanrı her şeyi tam olarak bilemez. Tanrı tam anlamıyla her şeyi bilmediğine göre, insanlarla olan ilişkisinde değişir ve etkilenir. Eğer değişiyor ve etkileniyorsa risk alıyor demektir. Netice olarak bu okumaya göre insan özgürdür. Anlaşıldığı üzere açık teizm kendi açısından tutarlı bir Tanrı anlayışını oluşturmaya çalışmaktadır. Burada esas sorun, böyle bir Tanrı tasavvurunun felsefi açıdan bütünüyle kabul edilip edilmeyeceğidir. Görüldüğü üzere açık teizmin söz konusu problem hakkındaki iddiaları büyük çoğunlukla dinamik zaman teorisine dayanmaktadır. Bu teoriyi çekip aldığımızda açık teizmin iddiaları bir paradoksla karşı karşıya kalmakta, yani çökmektedir.

Bu çalışmamızda Tanrı'nın zaman ile olan ilişkisini ve bunun doğal sonucu olarak da Tanrı'nı önbilgisini, ezeliğini ve diğer sıfatlarını insanın özgürlüğü ekseninde geniş kapsamlı bir şekilde hep birlikte felsefi ve teolojik perspektifle rasyonel, şümulü ve tutarlı düşünmemiz ve değerlendirmemiz gerektiğini gördük. Zamanla ilgili olarak tartıştığımız insanın özgürlüğü bağlamında Tanrı hakkında bütün bu değerlendirmeleri yaparken insani parametrelerden yola çıkarak birtakım sonuçlara ulaşmaya çalışıldığını tespit ettik. Böylesi bir yaklaşımın felsefi okumalar açısından ne kadar problemlili olduğu açık bir şekilde ortadadır. Zamanda yaşayan varlıklar olarak bizler felsefi bir perspektifle sözü edilen problem hakkında, fizikî olan evrenden yola çıkarak metafizik âlem hakkında analitik dil ekseninde konuşmak ne kadar mantıklı olduğu tartışmalıdır. Bu bağlamda bu düşünceler sorunlu gözükmektedir. Kanaatimizce felsefi olarak doğru olanı şudur: Fizikî alan hakkında konuşmak istiyorsak fizikî âlemden yola çıkarak bazı sonuçlara ulaşmamız en doğru yoldur. Metafizik bir konu hakkında da değerlendirmelerde bulunmak istiyorsak temel kriterimiz metafizik alan olmalıdır. Bu çalışmamızda da gördüğümüz gibi, konu hakkında yapılan kognitif ve konatif bütün değerlendirmeler ve tartışmalarda ya antropomorfistik ya da antroposentrik bir yaklaşım içinde olunmuştur. Bu da, bizi istenilen sonuca ulaştırmaktan uzaklaştırmaktadır. Analitik din dili bağlamında metafizik âlemde Tanrı hakkında konuşmak, insanın tecrübe edemediği, ancak insani olan bilgilerden, eylemlerden, tecrübelerden yola çıkarak bazı bilgilere ve değerlendirmelerde bulunmak zorunda kaldığı bir alandır. Çünkü bu durum belirsiz metafizik alanın kendine has özelliğinden gelmektedir. Bu da gayet tabii olarak karşılanması gereken bir meseledir. Dolayısıyla Tanrı'nın zamanla olan ilişkisi bağlamında insanın özgür olup olmadığı meselesini din dili ile ilgili olarak mükemmel, nihai, ezeli ve ebedi bir varlık olan Tanrı hakkında rasyonel anlamda tutarlı ve şümulü bir şekilde konuşmanın ne kadar zor olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu problemin Tanrı ile insan arasında çok hassas bir köprü olan zamanın iyi bir şekilde anlaşılıp açıklanmasını gerekli kılmaktadır. Öyle görünüyor ki kendimize ilişkin insani tecrübemizde

olduğu gibi, zaman bağlamında Tanrı fikrini telkin eden tecrübeyi zaman-mekân eksenindeki terimlerle nitelendirmek mümkün görünmemektedir. Fideist bir ifadeyle söylemek istersek, iman konusu olan Tanrı'yı sadece bir bilgi meselesi olarak görmek doğru olmaz. Sözü edilen meseleyi sadece epistemolojik açıdan değil, felsefi ve teolojik perspektiflerden bakarak rasyonel, şümulü ve tutarlı bir bakış açısıyla değerlendirmeler yapmak gerekir.

Kaynakça

- Alston, William P. "Hartshorne and Aquinas: A Via Media". *Divine Nature and Human Language: Essays in Philosophical Theology*. ed. William P Alston. Ithaca: Cornell University Press, 1989.
- Aquinas, Thomas. *Summa Theologia*. çev. Fathers of the English Dominican Province (Benziger Bros), 1947.
- Aristoteles. *Fizik*. çev. S. Babür. İstanbul: YKY, 2001.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 3. Basım, 1992.
- Boethius. *Consolation of Philosophy*. Random House, 1943.
- Boyd, Gregory A. *God of the Possible: A Biblical Introduction to the Open View of God*. Grand Rapids: Baker Books, 2004.
- Davies, Brian. *Philosophy of Religion: A Guide and Anthology*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Erdem, Engin. *İlahi Ezelilik ve Yaratma Sorunu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi/Ph.D Dissertation, 2006.
- Farabî, Ebu Nasr Muhammed. *İdeal Devlet: El-Medinetü'l-Fazıla*. çev. Ahmet Arslan. Ankara: Vadi Yayınları, 2004.
- Hasker, William. "Concerning the Intelligibility of 'God is Timeless'" 57 (1983).
- Hasker, William. *God, Time and Knowledge*. Ithaca: Cornell University Press, 1989.
- Helm, Paul. *Eternal God: A Study of God Without Time*. Oxford: Oxford University Press, 1988.
- İbn Sina. *Kitabu'ş-Şifa: Metafizik II*. çev. Ekrem Demirli - Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayınları, 2005.
- Leftow, Brian. *Geleneksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar I*. ed. Recep Alpyağılı. İstanbul: İz Yayınları, 2011.
- Mehmet Ata Az. "Tanrı'nın Sıfatları". *Din Felsefesi*. ed. Latif Tokat. Ankara: Bilay Yayınları, 1., 2018.
- Peterson, Michael vd. *Akıl ve İnanç*. çev. Rahim Acar. İstanbul: Küre Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Plantinga, Alvin. *Does God Have a Nature? The Aquinas Lecture*. Milwaukee: Marquette University Press, 1980.
- Reçber, M. Sait. *Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti*. Ankara: Kitabiyat, 2004.

- Reçber, Mehmet Sait. “Tanrı’nın Sıfatları”. *Din Felsefesi El Kitabı*. ed. Recep Kılıç - Mehmet Sait Reçber. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Simon Blackburn. *Felsefe: Birbirimizi Anlayabilir Miyiz?* çev. Ergün Akça. İstanbul: Versus, 2012.
- Stump, Eleonora - Kretzmann, Norman. “Eternity”. *The Journal of Philosophy* 78 (1981).
- Swinburne, Richard. *The Coherence of Theism*. Oxford: Clarendon Press, 1977.
- Turan Koç. *Din Dili*. İstanbul: İz Yayınları, 4. Basım, 2013.
- Yavuz, Zikri. *İnsan Hürriyeti Açısından Tanrı’nın Ön Bilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi/Ph.D Dissertation, 2006.